

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

ELIF SHAFAK: RELIGINĖ MISTIKA VAKAR IR ŠIANDIEN

2013-03-08

ŽURNALAS: KNYGŲ AIDAI

TEMA: RECENZIJOS

AUTORIUS: Dalia Zabielaite

DATA: 2013-03

„Gyvename mobilumo laikais. Mūsų amžius yra migracijų, transformacijų ir globalių ryšių amžius. [...] Aš esu turkų rašytoja ir jaučiuosi esanti stipriai susijusi su savo kultūra. Bet kartu esu pasaulio pilietė. Keliauju iš kalbos į kalbą, iš kultūros į kultūrą. Kiekvieno romano rašymas man yra kažkas panašaus į „keliavimą“.“¹ Taip viename interviu apie save kalba šiuolaikinė turkų kilmės rašytoja Elif Shafak (g. 1971), gyvenanti itin mobiliu gyvenimą. Kurianti ir dėstanti tai vienoje, tai kitoje šalyje, turkų ir anglų kalba. Ji gimė Prancūzijoje, gyveno Ispanijoje, Vokietijoje, Jordanijoje. Politikos mokslus studijavo viename Turkijos universitete. Paskui akademinę ir kūrybinę veiklą tęsė persikėlusį į JAV ir vis grįždama į Turkiją. Dabar gyvena Londone ir Stambule. Tad nekeista, kad viešuose pasisakymuose save apibūdina kaip kosmopolitę (tik ištekėjusi yra už turkų žurnalisto).

Lietuvoje žinomiausi yra du šiuolaikiniai turkų autoriai: pirmiausia vertimais mus pasiekęs Orhanas Pamukas, o paskui – ir Elif Shafak. Nors kaip ji sako: dabar „turkų rašytojų yra daug. Mūsų literatūros stiliai ir pats literatūros menas labai skiriasi. Be to, ir mūsų gyvenimo būdai visiškai kitokie“². Norisi tikėti, kad ateis laikas, kai ir daugiau jų pažinsime. O štai kuo savita Shafak, priskiriama vadinamajai „naujamajai bangai Turkijos literatūroje“, jau galime patirti iš neseniai lietuviškai išleistų dviejų jos romanų: pirmiausia išverstos *Stambulo pavainikės* (iš anglų kalbos vertė Eglė Bielskytė, Vilnius: Tyto alba, 2010) ir po dviejų metų publikuotą čia aptariamą *Keturiasdešimt meilės taisyklių* (iš anglų kalbos vertė Rasa Drazdauskienė, Vilnius: Tyto alba, 2012). Abu šie kūriniai leidžia skaitytojui įdomiai pakeliauti iš vienos šalies ir kultūros į kitas: iš Turkijos persikelti į JAV, iš JAV – vėl į Turkiją, iš dabarties – į šiek tiek ir gerokai senesnę turkų istorinę praeitį. Abu jie parašyti Shafak gyvenant ir dirbant tai JAV, tai Turkijoje.

Tokie migruojantys rašytojai, savo kūrinuose pasakojantys ne tik apie tėvynę, bet ir kraštus, kuriuose tenka gyventi, netelpa grynai nacionalinės literatūros ribose. Jie yra ir šalių, į kurias persikėlė, kurių skaitytojams rašo taip pat, kultūros dalis. Šią

šiuolaikinės literatūros kryptį galima vadinti daugiakultūrine ar kosmopolitiška literatūra. Kuo ji ypatinga? Apie ką ir kaip pasakoja? Maloniai ir nemaloniai nustebinančių atsakymų randame skaitydami neseniai lietuviškai išleistas *Keturiasdešimt meilės taisyklių*.

Kodėl meilė?

Tai vienas naujesnių šios autorės darbų, baigtas kurti 2010 m., jau po *Stambulo pavainikės*³. Kaip ir pastarasis, parašytas anglų kalba. Kurios rašytoja mokėsi nuo vaikystės, gyvendama įvairiuose užsieniuose ir lankydama tarptautines mokyklas. Ten ją vežėsi diplomatinį darbą dirbusi motina, dukrą auginusi viena, išsiskyrusi. Shafak ją apibūdina kaip išsilavinusią, modernią, sekuliarią, feministišką moterį. Beje, rašytojos pavardė Shafak (turkiškai Şafak) yra pseudonimas, kurį ji pasirinko pradėdama publikuoti savo kūrybą. Tai jos motinos vardas, turkų kalboje reiškiantis „aušrą“.

Ir *Stambulo pavainikė*, ir *Keturiasdešimt meilės taisyklių* yra vienaip ar kitaip įvertinti romanai. Skaitytojas tikriausiai žino, kad 2006 m. Turkijoje pasirodžius *Stambulo pavainikei*, radikalieji nacionalistai Shafak apkaltino „turkiškumo įžeidimu“, kadangi šiame romane ji prabilo apie nutylimą skaudų istorijos faktą – 1915 m. turkų įvykdytą armėnų genocidą. Pagal šalies baudžiamąjį kodeksą jai grėsė trejų metų laisvės atėmimo bausmė. Bet kai byla sulaukė tarptautinio dėmesio, kaltinimas buvo panaikintas. Drąsaus, kontroversiško turinio ir meniniu požiūriu stipri *Stambulo pavainikė* išgarsino rašytoją kaip žodžio laisvės gynėją. Šis romanas buvo įtrauktas į prestižinio britiško *Orange Prize for Fiction* 2008 m. ilgąjį sąrašą, į kurį patenka geriausi metų darbai, parašyti moterų iš anglakalbių šalių. Lietuvoje *Stambulo pavainikė* atsidūrė geriausios 2010 Metų verstinės knygos trumpajame sąrašė ir skaitytojų balsavimu pelnė antrą vietą.

Naujesnio romano *Keturiasdešimt meilės taisyklių* angliškas leidimas 2012 m. įtrauktas į *IMPAC Dublin Literary Award* ilgąjį sąrašą, kuriam knygas siūlo bibliotekos iš viso pasaulio. Šio kūrinio prancūziškas vertimas 2011 m. Prancūzijoje pelnė *Prix ALEF - Mention Spéciale Littérature Etrangère*. Tik pasirodęs Lietuvoje romanas atsidūrė Vagos knygynų perkamiausių grožinės literatūros knygų TOP dešimtuose. Jei spręstumei pagal minėtus įvertinimus, mažumėlę geresnės galbūt atrodytų *Keturiasdešimt meilės taisyklių*. Bet įdėmiai perskaičius abi knygas aiškėja, kad meniniu ir idėjiniu požiūriu vis dėlto vertingesnė *Stambulo pavainikė*.

Žurnalistų kalbinama Shafak pabrėžia, kad jai yra nepriimtinas literatūros skirstymas į rimtąją ir populiariąją. Tačiau be šios skirties trumpai ir aiškiai nenusakysi lietuviškai jau esančių dviejų jos romanų skirtumo: kitaip nei *Stambulo pavainikė*, *Keturiasdešimt meilės taisyklių* suka į plačius populiarios literatūros vandenius. Pradėdamas skaityti šį naujesnį rašytojos darbą tikiesi daug daugiau, nei tai, ką jame randi. Jis kiek sugriauna po *Stambulo pavainikės* susidarytą pirmąjį išpūdį apie šią autorę ir leidžia ją pamatyti kiek kitokią, lengvesnę, siekiančią patikti kuo didesniai skaitytojų ratui – ypač populistine romano pagrindinės temos – sufizmo – traktuote. Tačiau viena lieka pastovu ir nepakitę – tai Shafak kaip kontroversiškos, priešingas reakcijas išprovokuojančios, nebijančios imtis skaudžių Turkijos istorijos temų rašytojos įvaizdis.

Keturiasdešimtyje meilės taisyklių paliečiama ši jautri Turkijos istorijos tema –

sufizmas ir besisukančių dervišų ordinas. Kaip žinia, šis ordinas buvo įkurtas XIII a. viduryje Konijos mieste, Anatolijoje (dabar Turkija). Pradžią jam davė dviejų musulmonų, klajojančio dervišo Šamso ir Konijos pamokslininko, islamo aiškintojo Rumio draugystė, pastarąjį padariusi pasaulinio garso poetu mistiku. Jo įkurtas besisukančių dervišų ordinas tapo svarbia turkiško islamo dalimi. Osmanų imperijoje šios sufizmo atšakos nariai vaidino svarbų vaidmenį turkų politikoje ir kultūroje. 1923 m. paskelbus Turkijos respubliką, Mustafa Kemal Atatiurkas siekė ją kurti kaip vakarietišką, modernią, sekuliarią valstybę, todėl arabišką raidyną jis pakeitė lotynišku, įsakė moterims nebenešioti šydu, uždraudė besisukančių dervišų ordiną ir kt. Dabar Turkijoje šis ordinas vėl gali veikti legaliai. Gaila tik, kad *Keturiasdešimtyje meilės taisyklių* nieko nepasakojama apie mūsų laikų Turkijos sufijus, tik kai kas pasakoma apie šiuolaikinį sufizmą Vakaruose. Nors teko girdėti, kad dabar Turkijoje besisukantys sufijai yra mažuma, kad jie čia tapo turistine atrakcija. Na, o Vakaruose, pavyzdžiui, kai kuriuos sufijų ritualinio šokio *sema*, Rumio eilių fragmentus savo pasirodymuose naudoja pop dainininkė Madona.

Keturiasdešimt meilės taisyklių yra keistai sufizmo temą gvildenantis romanas. Pirmą ryškesnį suabejimą jo verte pasėja antraštė, kurioje sukabinti du nevykę žodžiai – „meilė“ ir „taisyklės“. Lyg būtų ne grožinės literatūros kūrinys, o dabar madinga populiaros psichologijos, religijos ar gyvenimo meno knygelė. Bet perskaitęs romaną imi galvoti, kad gal ir tinka tokia antraštė, nes jame kaip tik esama minėtos pseudoraštijos elementų. Kartais poetiškai, dažniau lyg didaktiškai imperatyvai skamba meilės taisyklės, dirbtinokai įterptos į literatūrinį pasakojimą, čia moko, kaip meilės stokojančiame mūsų dienų gyvenime atsiverti meilei. Ne bet kokiai, o dvasingajai arba, kaip romane parodoma, universaliai meilės religijai, pakylėjančiai anapus žemiškos ir religinės meilės. Į tokį keistą dvasingumą knygos pabaigoje „atsiverčia“ amerikietė, netikinti žydė Ela, perskaičiusi šiuolaikinio sufijo Azizo Z. Zaharos rankraštį apie XIII a. sufizmą.

Nežinau, ar pati Shafak, ar leidėjai parenka antraštes jos romanams. Tik žinau, kad rašytoja leidžia jas varijuoti, atsižvelgdama į tai, į kokią kalbą knyga verčiama. Turkiškas šio romano pavadinimas yra trumputis – *Aşk*. Turkų kalboje šis žodis reiškia „meilę“, kiek kitokią nei plačią ir nusidėvėjusią reikšmę turįs mūsų „meilė“ ar angliškas *love*. Kaip sako Shafak, „turkų kalboje turime mažiausiai du skirtingus žodžius „meilei“ įvardyti. Man labai patinka žodžio *aşk* gelmė ir tai, kaip jis skamba. Jis gali reikšti labai aistringą ir žemišką meilę, ir kartu tai gali būti dvasinė ir nežemiška meilė. Turkų *aşk* ir anglų *love* skamba visai kitaip. [...] Vakarų visuomenėse gan įprasta žodį *love* naudoti knygų, filmų ir kt. pavadinimuose. Tuo tarpu mums, turkams, romaną pavadinti *Aşk* vis dar yra kažkas neįprasta“⁴. Prie šio rašytojos komentaro vertėtų pridurti, kad turkų žodis *aşk* etimologiškai yra išsirutuliojęs iš senojo klasikinio sufizmo ir reiškia „Dievo meilę“ arba „kūrinio meilę savo Kūrėjui“⁵, į kurią panyra savo savastį apvalantis sufijas. Tiesa, angliško leidimo antraštė *The Forty Rules of Love* dar turi paantraštę *A Novel of Rumi*, kuri nurodo, kad romane pasakojama apie meilę, susijusią su garsiu persų poetu mistiku Rumi. Prancūziška antraštė dar kitokia: *Soufi, mon amour*. Ji jau byloja, kad knyga bus apie meilę sufijui. Ir tikrai, ji yra net apie dvi tokias meiles: XIII a. islamo aiškintojo Rumio – klajojančiam dervišui Šamsui ir XXI a. amerikietės, netikinčios žydės Elos – šiuolaikiniam sufijui škotui Azizui Z. Zaharai.

Gyvenimo tragedija ar komedija?

Keturiasdešimt meilės taisyklių – tai ne tik gyventi mokančios meilės taisyklės. Spalvingas čia yra istorinis pasakojimas apie XIII a. islamo mistiką ir poetą Rumį. Apie tai, kaip jis tokiu tapo, 1244 m. spalį sutikęs klajojantį dervišą Šamsą. Yra ir dar kitas siužetinis sluoksnis, iš XIII a. Anatolijos grąžinantis į mūsų laikus. Į XXI a. JAV miestą Nortamptoną, Masačusetso valstijoje, kur gyvena keturiasdešimtmetė nusivylusi namų šeimininkė Ela Rubinštein su trimis vaikais ir neištikimu vyru Devidu, gerai uždirbančiu odontologu. Jos gyvenimas monotoniškas ir eilinis: „lengvai nuspėjamų įpročių, poreikių ir pomėgių seka“ (p. 9). Jame seniai nebėra meilės. Ela net nebemano, kad meilė gali būti santuokinio gyvenimo pagrindas. Ji jau išmoko nekreipti dėmesio į slaptus vyro romanus. Kaip tik knygoje aprašomų 2008 m. rudenį ji padavė skyrybų pareiškimą. Bet jų priežastis dar buvo ir meilė, kuria per kelis pavasario ir vasaros mėnesius Ela netikėtai pamilo į sufizmą atsivertusį škotą Zaharą.

Beieškant išeities iš gyvenimo vidurio ir šeimos krizės, išeitis pas Elą atėjo pati. Jos vyras Devidas surado jai darbą garsioje literatūros agentūroje. Pirma Elos užduotis buvo perskaityti šiuolaikinio sufijo atsiųstą istorinį romaną *Saldi šventvagystė*, pasakojantį apie „garsų poetą mistiką Rumį, kuris, kaip ji sužinojo, vadinamas islamo pasaulio Šekspyru“ (p. 20). Rankraštis, kurį Ela skaito, ir yra antrasis *Keturiasdešimties meilės taisyklių* siužetinis sluoksnis. Jame pasakojama dviejų senovės sufijų ypatingos bičiulystės istorija keičia Elą. Bet labiausiai ją pakeičia pažintis su skaitomo romano autoriumi Zahara, Amsterdame gyvenančiu šiuolaikiniu sufiju. Jų elektroninei pažinčiai greitai rutuliojantis, jis papasakoja Elai, kaip tokiu tapo iš gyvenimo dugną pasiekusio narkomano, 1977 m. vasarą Maroke susipažinęs su šiais islamo mistikais, pradėjęs skaityti jų filosofiją ir poeziją, ypač jį paveikė Rumio eilių rinktinė. Įsimylėjusi sufijų, romano pabaigoje Ela palieka šeimą, Ameriką ir leidžiasi paskui jį.

Elos siužetinė linija yra blanki, minimali ir dirbtinoka. Iš pradžių ji erzina buitiskumu, o paskui – šuoliu į keistą dvasingumą, kurio Elą savo romanu ir elektroniniais laiškais moko šiuolaikinis Zahara. Viename laiške save jis apibūdina: „tu manai, kad aš tikintis žmogus. Bet aš toks nesu. Aš dvasingas, o tai kas kita. Religinumas ir dvasingumas nėra tas pats“ (p. 170). Nuo judaizmo nutolusios, netikinčios Elos atsivėrimą meilei lyg ir bandoma parodyti kaip atsivėrimą religinei meilei. Tokiai, kokią skelbė XIII a. islamo mistikai Šamsas ir Rumis, apie kuriuos jai pasakoja Zaharos romano rankraštis. Pasakoja ne bet kaip, o, kaip skaitydamas matai, suplakdamas į viena – į klajojančio dervišo Šamso ir islamo mokytojo Rumio draugystės istoriją – senąją klasikinę ir dabartinę universalųjį sufizmą, ištirpdydamas ribą tarp jų. Būtent dervišas Šamsas romane skelbia tas keturiasdešimt meilės taisyklių, kurios yra ne klasikinės, o veikiau universalusis sufizmas arba „visuotinis dvasingumas“, vartojant šiuolaikinio sufijo Zaharos terminą. Štai keturiasdešimtoji Šamso taisyklė, kuria romano pabaigoje palikusi vyrą save drąsina Ela: „Gyvenimas be meilės yra tuščias. Neklausk savęs, kokios meilės ieškoti, – dvasinės ar materialios, dieviškos ar pasaulietiškos, rytietiškos ar vakarietiškos... Perskyros tik gimdo naujas perskyras. Meilė neturi nei pavadinimo, nei apibrėžimo. Ji yra tokia, kokia yra, paprasta ir gryna“ (p. 395).

Elos siužetinę linijinę įdomiausia skaityti kaip satyrą, pasijuokiančią iš to, kuo žmogus šiandien pavertė tradicinę islamo mistiką, kaip jis „atsiverčia“ į sušiuolaikintą sufizmą,

nei dievišką, nei pasaulietišką, nei rytietišką, nei vakarietišką, tiksliau tariant, į palengvintą „visuotinį dvasingumą“ anapus religijos ir moralės. Bet Elos istoriją būtent šitaip traktuodama skaitys tik nedidelė dalis skaitytojų.

Klasikinis sufizmas šiuolaikiniais rūbais

Duodama interviu rašytoja vis pabrėžia, kad savo romanais ji tiesia tiltus tarp skirtingų kraštų, kultūrų ir religijų. Kad norinti mus išlaisvinti iš „sąmonės kokonų“⁶ ir padaryti atvirus Kitam. Norinti išvaduoti iš mūsų pasaulyje vis dar tvyrančios Kito baimės. Garsioje paskaitoje *The Politics of Fiction*, 2010 m. pasakytoje Oksfordo universitete, rinktinei auditorijai ji kalbėjo: „Yra tokia sena Rytų tradicija, pagrįsta žinojimu, kad žmogiškai būtybei nėra sveika ilgą laiką žiūrėti į savo atvaizdą. Tai ironiška, kad į save panašių bendruomenės yra vienas didžiausių pavojų, išskylančių šių dienų globalizuotame pasaulyje. Ir taip yra visur, pas liberalus ir konservatorius, agnostikus ir tikinčiuosius, turtingus ir vargšus, Rytuose ir Vakaruose. Mums patinka sudaryti į save panašių grupes, o paskui susikurti stereotipus apie žmones iš kitų grupelių. Manychiau, pasakojimo menas yra būdas išeiti iš šių kultūrinių getų. Pasakojimai negali sugriauti sienų, bet jie gali pramušti skyles mūsų sąmonę juosiančiose sienose. Ir pro šias skyles mes galime pažvelgti į Kitą ir kartais netgi pamėgti tai, ką matome“⁷.

Keturiasdešimt meilės taisyklių yra tiltas iš netikinčių Vakarų į tikintį islamo pasaulį, į kurį, kaip grėsmingą ir karingą, ne vienas šiandien žiūri su baime. Ne vieno žmogaus sąmonę juosia islamofobijos siena, trukdanti kurti taikų, globalizuotą pasaulį. Į kurį veda Shafak romanai (jų jau sukūrė aštuonis; be to, rašo straipsnius spaudoje, kuria žodžius turkų roko grupėms). Viename interviu ji sako, kad sukurti šį romaną ją paskatino, greta kitko, dramatiški 2001 m. Rugsėjo 11-osios įvykiai. Po šio teroro išpuolio Vakaruose sustiprėjo islamo kaip grėsmingos, karingos religijos vaizdinys. Kurį ir toliau palaiko žiniasklaida, musulmonų kraštus vaizduodama kaip nesibaigiančių konfliktų pasaulį. Kita vertus, sustiprėjo noras parodyti Vakarams kitoki, mažiau matomą taikų islumą.

Kaip sako Shafak, „mes, rašytojai, esame šio pasaulio vaikai. Ir mus giliai veikia amžiaus dvasia. Mes negyvename vakuume, mums rūpi pasaulis ir žmonija. Aš taip pat mąstau apie tai, kaip pasaulį po Rugsėjo 11-osios padaryti geresne vieta – taikaus sambūvio ir harmonijos vieta“⁸. Čia aptariama jos knyga kaip tik ir atidengia taikią islamo kaip meilės religijos pusę ir kartu griaua stereotipišką požiūrį į jį kaip karingą ir grėsmingą religiją. Romane XIII a. klajojančio dervišo Šamso skelbiamas sufizmas yra mokymas apie meilę, nuosaikumą, kariavimą ne su kitu, o su savo žemąja, nedorąja prigimtimi. Šis mokymas čia supriešinamas su religinių fanatikų išpažįstamu karinguoju islamu – jie parodomi kaip nekenčiantys moterų, reikalaujantys griežtai laikytis išorinių islamo įstatymų (šariato), įtariai žiūrintys į kitaip mokačius mistikus. Šamsas apie juos sako: „religiniai fanatikai, užuot pasinėrę Dievo meilėje ir kovoję su savastimi, kaunasi su kitais žmonėmis ir vieną po kitos kuria baimės bangas“ (p. 210).

Keturiasdešimt meilės taisyklių gal ir būtų tiltas į Kitą – į susitikimą su klasikiniu sufizmu kaip meilės religija, kokia ji buvo XIII a. islamo pasaulyje su jame besiformavusiomis sufizmo atšakomis (sufizmas čia atsirado VIII-IX a. dabartinėje Irako ir Sirijos teritorijoje). Toks būtų šis romanas savo pasakojimu apie Anatolijos miestą Koniją ir jame gyvenusį islamo mokytoją Rumį (1207–1273), kuris čia sutiko

klajojantį dervišą Šamsą (1185–1248). Šamsas buvo jau bemaž šešiasdešimties, o Rumis – trisdešimt aštuonerių. Vienas mokytojo, kitas mokinio amžiaus. Šamsas iš jį aplankančių regėjimų žinojo, kad suras sau lygų sielos draugą, kuriam perduos keliaujant susikaupusios išminties žodžius ir kurio sieloje atvers Dievo meilės gelmę. Ir surado jį, talentingą islamo aiškintoją Rumį, kurį galybė mokinių vadino Maulana, „mūsų mokytoju“ (p. 27) (kitose romano vietose šis vardas jau rašomas kaip Mavlana, pvz., p. 243). Šamso susitikimas su Rumi šį padarė garsiu poetu mistiku ir besisukančių dervišų ordino įkūrėju. Apie tai papasakojęs, romanas būtų neblogas populiarus literatūrinis įvadas į tradicinį sufizmą. Į islamiškos civilizacijos „aukso amžiaus“ (750–1258) pabaigą – to ypatingo „klasikinio islamo istorijos laikotarpio su savita ir iškilia civilizacija bei kultūra, klestėjusia nuo Ispanijos ir Maroko vakaruose iki pietinės Azijos ir Sumatros rytuose“⁹.

Toks jis būtų, jei jame nebūtų dažniausiai į Šamso kalbėjimą dirbtinokai prikaišiotų keturiasdešimt meilės taisyklių, turinčių paveikti ne tik netikinčios amerikietės žydės Elos, bet ir skaitytojo gyvenimą. Jų turinys, forma, tonas iš pat pradžių verčia abejoti, ar tokias jas skelbė istorinis Šamsas. Nors romane ir rašoma, kad, kaupdamas patirtis, gyvenimo įrėžtas sieloje, jis ėmė sudarinėti „Pamatinių klajojančio islamo mistiko principų“ sąrašą, kurį sudaro „visuotiniai, patikimi ir nekintami“ dėsniai – „Keturiasdešimt meilės tikėjimo taisyklių“ (p. 51). Viena interviu rašytoja labai aiškiai sako, kad taisykles sugalvojo pati: jos „atsirado berašant romaną. Jas įkvėpė romano veikėjai. [...] Tas taisykles aš suformulavau įkvėpta personažų ir norėjau tuo įkvėpimu pasidalyti su skaitytojais“¹⁰. Deja, meilės taisyklės gerokai suprastina romaną – ne tik savo atstumiančiu tonu, bet ir abejotinu turiniu, panašiu ne į klasikinio sufizmo ištarmes, o veikia į mūsų meto pseudoreliginę ir pseudopsichologinę literatūrą (pvz., viena taisyklė skelbia: „Neleisk niekam atsistoti tarp tavęs ir Dievo. Nei imamams, nei kunigams, nei rabinams, nei kitiems moraliniams ar religiniams autoritetams. Nei dvasios mokytojams, nei tavo paties tikėjimui. Tikėk savo vertybėmis ir savo taisyklėmis, bet niekada neprimesk jų kitiems. Jei nuolatos skaudinsi žmonių širdis, tavo atliekami religiniai ritualai nieko gero neduos. Venk bet kokios stabmeldystės, nes ji aptemdo žvilgsnį. Tegu tave veda Dievas ir tiktai Dievas. Sužinok Tiesą, mano drauge, bet būk atsargus – nepaversk savos tiesos fetišu“ (p. 281).

Panašios tematikos knygų šiandien išleidžiama begalės. Kai kurios jų remiasi Vakaruose plintančiu universaliuoju sufizmu, smarkiai nutolusiu nuo klasikinio. Panašiai kaip romane Šamsas, taip universalus sufizmo skelbėjai teigia, kad, ieškant kelio į Dievą, nereikia laikytis išorinių islamo įstatymų (pvz., melstis penkis kartus per dieną, pasninkauti per Ramadaną, kartą gyvenime atlikti piligriminę kelionę į Meką ir kt.). Jie teigia, kad sufizmas yra visiems žmonėms skirta vieninga meilės religija. Kitoks buvo, pasak tyrinėtojų, klasikinis Rumio sufizmas: pavyzdžiui, jis pabrėžė išorinių religinių nuostatų laikymosi, kliovimosi Koranu kaip autoritetingu šaltiniu svarbą. Bet Vakaruose dabar yra mokytojų, kurie Rumį aukština kaip denominacinio, nuo religijos atitrūkusio, dvasingumo skelbėją¹¹. Tokio universalus sufizmo ortodoksiški musulmonai net nelaiko islamo mistika. Jo centrų yra JAV, Jungtinėje Karalystėje, Šveicarijoje, Nyderlanduose. Šis Vakaruose plintantis universalus sufizmas, kaip pastebi tyrinėtojai, turi Naujojo amžiaus (*New Age*) judėjimo elementų (pvz., skelbia mistinės visų vienybės, taikos, religijų ir kultūrų susijungimo, globalizacijos idėjas ir kt.). Universaliu sufizmu remiasi holistinės psichologijos propaguotojai, kurie savo kabinetų turi ir Lietuvoje.

Tad užuot leidęs pažinti labiau tradicinį Kitą, tą ne visiems žinomą senąją islamo mistikos srovę – sufizmą, dar ir dabar gyvą Rytų pasaulyje, Shafak romaną jį aprensia šiais laikais pagamintais ir jam nelabai tinkančiais rūbais. Tegul skaitytojas spėlioja, kokių audinių yra pridengtas klajojantis dervišas Šamsas, romane pavaizduotas kaip tų meilės taisyklių autorius, dargi gebantis burti iš delno, matyti kiaurai duris ir sienas, aiškinti sapnus, regėti auros spalvas ir kt. Ir kokių drabužių vilki šiuolaikinis sufijas Azizas Z. Zahara, šis „tvirtų humanistinių pažiūrų pacifistas“ (p. 185), kuris remiasi majų kalendoriumi, tiki numatomais astrologiniais poslinkiais, geba Elai suteikti patį dvasingiausią ir kartu patį seksualiausią patyrimą ir kt.

Istorijos ir fikcijos žaismas

Keturiasdešimt meilės taisyklių nėra intelektualus istorinis romanas. Kaip, pavyzdžiui, į lietuvių kalbą jau išversta vokiečių klasiko Thomo Manno tetralogija *Juozapas ir jo broliai*, kurioje Biblijos istorijos literatūriškai perpasakojamos remiantis akademinio istoriniu teologiniu išmanymu (iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius, Vilnius: Alma littera, 1996, 1999, 2003). Shafak romaną ne tokio aukšto lygio. Veikia jis siekia patikti paprastam ir menkiau išsilavinusiam skaitytojui. Apie XIII a. didžiuosius sufijus – klajojantį dervišą Šamsą ir poetą mistiką Rumį – čia pasakojama nesudėtingai, pernelyg giliai neinant, kai ką tikra istoriška pasakant, bet ir kai ką šiuolaikiška prikuriant. Skaitydamas romaną matai, kad rašytojai artimas sufizmas¹², kad ji išmano jo istoriją ir religinį mokymą, Rumio ir Šamso hagiografijas. Turint omenyje tai, kad tos hagiografijos turi ne vieną, o kelias versijas, jų žinovai gali polemizuoti su rašytoja ir jos pasirinktos versijos literatūrine interpretacija.

Romane galima pasigesti daugiau istorinių detalių, ryškesnio istorinio kolorito. Bet laikmečio dvasią kažkiek pavyksta perteikti, kartu bandant parodyti jos panašumą į mūsų amžių. Pavyzdžiui, rašoma, kad XIII a. Anatolijoje buvo „baisių religinių susirėmimų, politinių kovų ir begalinių galios žaidimų laikotarpis“ (p. 27), Vakaruose kryžiuočiai „užėmė ir apiplėšė Konstantinopolį“, „Rytuose sparčiai plito drausminga mongolų kariuomenė“ (p. 27). Akcentuojama Konijos miesto, kuriame gyveno Rumis, „religijų, papročių ir kalbų įvairovė“, leidžiamas klaidžioti šio miesto gatvėmis Šamsas sutinka „čigonų muzikantų, arabų keliautojų, krikščionių piligrimų, žydų pirklių, budistų dvasininkų, frankų trubadūrų, persų menininkų, kinų akrobatų, indų gyvačių kerėtojų, magų zoroastrininkų ir graikų filosofų“ (p. 125).

Kai kas tikra čia pasakoma ir apie klasikinį sufizmą. Štai piešiant Šamso portretą minima, kad jis „vilkėjo vilnonį drabužį“ (p. 59). Kaip žinia, pavadinimas „sufijus“ kilo iš arabiško žodžio *sūf*, kuris reiškia „vilną“, tai nuoroda į vilnonius drabužius, kuriuos, gyvendami asketiškai, vilkėjo sufijai. Romane vaizduojama, kaip paradoksaliais veiksmais Šamsas vedė Rumį iš šiam įprasto klestinčio islamo aiškintojo gyvenimo būdo, griovė jo reputaciją, parodė jam visuomenės žemumas, su kuriomis pats, kitaip nei religiniai fanatikai, bendravo. Taip išlaisvindamas aukštesniąją jo prigimtį ir iš islamo aiškintojo padarydamas mistiku. Rumio įdukrui Kimijai, trokštančiai išmanyti Koraną, nors musulmonai mergaitėms draudė mokytis, Šamsas atskleidė jo daugiaprasmiškumą ir kelis tos pačios suros – apie vyro ir moters santykį – perskaitymo būdus (p. 226–228). Parodoma, kaip Rumis davė pradžią besisukančių dervišų ordinui, kaip įkvėptas Šamso pavyzdžio sukūrė vieną iš pagrindinių jų religinės mistikos ritualų – šventąjį šokį *sema*, atliekamą pritariant fleitai *ney*, sufijams sukantis

ratais. Tai detalės, temos, kuriomis skaitydamas romaną bandai tikėti kaip paremtomis istorinėmis žiniomis. Nors kartais ir matydamas joms pripieštą feministinį, neosufistinį ar kokį kitokį atspalvį. Pavyzdžiui, romane rašoma, kad Šamsas, kai išalkdavo, maistui užsidirbdavo „aiškindamas sapnus“ (p. 51). Bet kitame biografiniame šaltinyje teigiama, kad keliaudamas iš vietos į vietą jis versdavosi pindamas krepšius.

Rašytoja panaudoja ir vieną kitą sufizmo terminą ar kokį arabišką žodį (pvz., *maktab* (pradinė mokykla), *inshallah* („jei Alachas panorės“), *nafs* (apgaulinga, netikra savastis), *baraqa* (palaima) ir kt.). Tie ypatingi žodžiai kartais trumpai paaiškinami pačiame romano tekste, o dažniausiai – jo pabaigoje esančiame žodynėlyje. Bet yra ir tokių, kurie liko neįtraukti į žodynelį, pavyzdžiui, *bismillah*, *efendi*, *haram*, *halal*, *rebab*. Jis irgi skirtas paprastam skaitytojui: islamo mistikos terminai čia apibrėžti kuo trumpiau ir paprasčiau. Nors sufizmas – kaip ir kitų monoteistinių religijų mistika – yra sudėtingas dalykas. Patys sufijai, kaip žinia, save laikė šiek tiek ezoteriniu judėjimu, kurio šventų mokymų, ritualų su muzika, šokiu ir poezija prasmė suprantama tik gyvenančiam religinį gyvenimą.

Vienas šio kažkiek istorinio romano epizodas, kaip neįtikėtinas ir abejotinas, kliūva net paprastam skaitytojui. Vadinkime jį antrąja Šamso ir Rumio draugystės dalimi. Hagiografijose minima, kad Šamsas paslaptinai dingo iš Rumio namų: vienose – kad iškeliavo į Damaską, kitose – kad buvo nužudytas priešų. Tuo tarpu romane pasakojama, kaip 1246 m. liepą sielvartingai ilgėdamasis Rumis prašo gerojo sūnaus sultono Valado leisti ieškoti Šamso. Ir jis randa Šamsą Damaske, šis grįžta į Rumio namus, veda jo įdukrą Kimiją, kuri jį myli ir nori už jo tekėti dar ir dėl to, kad, taip įėjęs į Rumio šeimą, Šamsas mažiau piktins miestiečius. Bet vis tiek pavydūs priešai jį imeta į šulinį. Sunku patikėti, kad šis klajojantis dervišas, kaip rašoma romane, laikęsis skaistybės reikalavimo (viešnamio šeimininkė jo klausia: „Argi jūs, dervišai, nesate davę įžadų susilaikyti nuo geidulių?“ (p. 127)), vestų ir tuoj po to savo santuoką įvardytų kaip „baisią klaidą“ (p. 349). Jau vestuvių naktį neatlikęs, kaip dera pagal paprotį, santuokinio akto (pasak Šamso, tai visuomenės primesta juokinga taisyklė (p. 349)), jis sukrėtė savo jaunąją žmoną ir užtraukė jai gėdą. Kad ir kaip Kimija stengėsi, net prašė paleistuvės Dykumų Rožės, jau tapusios sufija, pamokyti prisiviliojimo meno, ji taip ir nepatyrė santuokos džiaugsmų ir galop sunkiai susirgo. Kai kurie užsienio kritikai šį Šamso gyvenimo epizodą vertina griežtai – kaip nemoralų, nebrandų ir prieštaraujantį jo gebėjimui perprasti savo ir kitų savastį. Šis romano fragmentas atrodo pritemptas, sukurtas galbūt tam, kad išsiplėstų Šamso ir Rumio santykių istorija, kad ji nesibaigtų dervišo pabėgimu 325 puslapyje. Kad, galbūt iš feministinių pozicijų, būtų išplėtos moteriškų personažų linijos (prostitutės Dykumų Rožės, Rumio įdukros Kimijos), jomis parodant sufizmo atvirumą moterims, net puolusioms, bei moters dvasios stiprybę, per kančią einant į nušvitimą ir Dievą.

Šis tas rimta paprastai ir žaismingai

Rumio meilės poezija dabar mėgstama Vakaruose, poezijos menui čia merdint. Ne paslaptis, kad ne vienas ją skaito tiesiog kaip eiles apie žmogišką ir kūnišką meilę. Panašiai kaip judėjų ir krikščionių *Giesmių giesmę*. Tik paviršiniu, pažodiniu lygmeniu, nesiginant į už jo slypinčią religinę prasmę. Štai 1998 m. JAV gėjų ir lesbiečių žurnalas *The Advocate* paskelbė straipsnį, kuris islamo tyrinėtojams prikišo tai, kad Šamso ir Rumio draugystę jie apgaubė tirsta interpretacijų migla, paslėpusia, pasak

straipsnio autorių, iš esmės homoseksualų ryši. Tokiems vakariečiams Shafak romanas apie Rumį pasako vieną kitą svarbų dalyką, kuris jiems gali ir nepatikti.

Keturiasdešimt meilės taisyklių aiškiai pabrėžia, kad Rumio eilės – iš jo burnos tiesiog savaime išsiliejusios, padiktuotos užrašinėjusiam mokiniui – suaugusios su sufizmu ir suvoktinos jo kontekste. Kad žmogiškos meilės vaizdiniais jos kalba apie mistinę Dievo meilę. Tai pabrėžia ir Rumio specialistai sakydami, kad jo eilės visų pirma yra vienas reikšmingiausių islamo religinės mistikos veikalų, besisukančių dervišų ordino šventraštis¹³. Beje, romane to eilių rinkinio pavadinimas rašomas kaip *Mathnawi*, tuo tarpu viename mokslinio leidinio apie islamą lietuviškame leidime įvardijamas kaip *Mathna*, be to, ten, kitaip nei romane, Rumio vardas rašomas kaip al Rūmi, sufijas – kaip *sufijus*, besisukantys dervišai – kaip *šokantys dervišai*¹⁴. Taigi islamiškų terminų rašyba pas mus dar nėra nusistovėjusi. Šioje recenzijoje juos rašau taip, kaip jie rašomi romane. Tik dėl to, kad taip išvengčiau painiavos, kuri rastųsi vienaip juos pačiai rašant, kitaip cituojant romano citatose.

Be to, Šamso ir Rumio ryši Shafak vaizduoja kaip dvasinę mokytojo ir mokinio draugystę, kuri juos vedė į tobulėjimą, savasties ir Dievo meilės gelmes. Ji užsimena, kad kai kurie Šamso priešininkai tą bičiulystę suvokė kaip piktinančią homoseksualią meilę. Kad „tvirtas Šamso ir Rumio dvasinis ryšys virto gaudų, šmeižto ir išpuolių taikiniu“ (p. 28). Tad bent šiuo atveju rašytoja nenuėjo populizmo kryptimi. Romanu apie Rumį ji siekė šiek tiek pagilinti skaitytojo supratimą apie šį islamo poetą mistiką. Visai galimas daiktas, taip prisidedama prie kito neseno įvykio – 2007 m. pasaulyje plačiai minėtų Rumio 800-ųjų gimimo metinių. Kaip žinia, 2007-uosius UNESCO pavadino *Tarptautiniais Rumio metais*. Kiek anksčiau, 2005 m. Turkijos besisukančių sufijų ordino *sema* ceremoniją ši organizacija paskelbė pasaulio nematerialaus kultūros paveldo dalimi. UNESCO saugomas objektas yra ir dabartiniame Irane esanti dervišo Šamso kapavietė.

Keturiasdešimt meilės taisyklių turi savų čia išryškintų ir neišryškintų plusų ir minusų. Kad ir kokie būtų, jie sugula į lengvai ir greitai skaitomą pasakojimą. Kuris parašytas, atrodo, irgi lengvai ir su kūrybine jėga. Rašytoja geba lyg nieieškodama žodžių kurti įtraukiantį, dinamišką pasakojimą su žavia žaisminga struktūra. Rytietiška žodinė tradicija čia susieta su vakarietiškos literatūros tradicija. Sekant pastarąja, kaip paprastas linijinis siužetas rutuliojama Elos gyvenimo istorija šių dienų Amerikoje. O XIII a. istorinis sluoksnis apie Šamso ir Rumio draugystę plėtojamas jau kitaip, tarsi koncentriniais ratais, su ryškiais pasakiškumo elementais. Šią senovės istoriją, prisimindami tai, kas buvo, pakaitomis pasakoja ne tik Šamsas ir Rumis, bet ir kiti personažai, jausdami sąžinės graužatį dėl savo poelgių (žmogžudys Šakalo Galva, raupsuotasis elgeta Hasanas, Rumio antroji žmona krikščionė Kera, du Rumio sūnūs – pavydusis jaunėlis Aladinas ir išmintingas sultonas vyresnysis Valadas ir kt.). Kiekvienas kalba iš savo požiūrio taško ir savo gyvenimo perspektyvos, pasakojimą padarydami patraukliai daugiabalsį. Iš pradžių Rumį pamatome kitų žmonių – piktu ir geraširdžių – akimis, ir tik 113 puslapyje prabyla jis pats. Gaila tik, kad jo skyreliai parašyti tokiu pat stiliumi kaip ir kitų personažų. Tad romano daugiabalsiškumas gal ir nėra tobulas.

Šiuolaikinis sufijas Azizas Z. Zahara savo rankraščio apie Rumį pradžioje trumpai paaiškina, kodėl kiekvieną skyrelį pradeda raide B. Ja prasideda beveik visi Shafak

romano skyreliai, išskyrus tuos, kurie yra Elos ir Zaharos elektroniniai laiškai. Vertėjai Rasai Drazdauskienei su skyrelių pirmaisiais sakiniais turbūt teko gerokai padirbėti. Bet ši darbšti ir profesionali vertėja yra nemažai išvertusi ir žymiai sudėtingesnės kalbos romanų, pavyzdžiui, XX a. anglų klasiko Evelyno Waugh *Vargingus kūnus* (2010) ir *Sugrižimą į Braidshedą* (2010), už kurių vertimą pelnė garbingą 2010 Metų vertėjo krėslą, kurį jai skyrė Lietuvos PEN centras ir Kultūros ministerija. Šiai vertėjai Shafak knyga turbūt buvo per lengva. Bet išversta nuoširdžiai, ne tik itin sklandžiai – pirmi skyrelių lietuviški sakiniai, prasidedantys raide B, neturi jokio sintaksinio dirbtinumo ir skamba taip natūraliai, kaip ir visi kiti sakiniai. Romano lietuviškas leidimas yra aukštos leidybinės kokybės (pvz., su skoningu rytietišku viršeliu, akiai mielu šriftu bei maketu ir kt.). Tiesa, jame likę kelios korektūros klaidos, bet jų net nepastebi, skaitydamas dinamišką, lengvai suprantamą pasakojimą.

Romano kalba kiek kitokia nei *Stambulo pavainikės*. Šiek tiek paprastesnė, emociškesnė, žodingesnė, gal kiek su žodine inercija, bet ir išradingumu. Taip pat sodri ir aiški. Tai vis dar žodžio menas. Nors ir savo kalba, ir ypač turiniu šis romanas labai jau krypta į kuo platesnį skaitytojų ratą. Tokį, kuris vargu ar atsirinks, kas čia yra kas. Įdomu, kaip jis perskaitys amerikietės, netikinčios žydės Elos ir šiuolaikinio sufijo škoto Azizo Z. Zaharos santykių istoriją? Kaip nesąmonę? Kaip satyrą apie šiandienį vadinamojo dvasingumo siekį? Kaip įkvepiantį gyvenimo pavyzdį? Įdomu, ką iš šio romano atsirinks Elif Shafak vaikai, kuriems – sūnui Zahirui ir dukrai Zeldai – jis dedikuotas. Pasak vieno užsienio kritiko, jei ši rašytoja „nuspręs toliau tęsti tokį kalbėjimo apie dvasinius dalykus stilių, neabejoju, kad ji taps konkurente Paulo Coelho dominavimui“¹⁵. Gal ir per griežtai pasakyta, bet skaitant *Keturiasdešimt meilės taisyklių* ateina į galvą ir šis palyginimas su populiariu brazilų rašytoju bei jo pseudodvasingumo kerais. □

¹ „Creating the Story Together“, An Exclusive Interview with Elif Şafak, in: *Journal of Turkish Literature*, 2009, Nr. 6, in: <http://elifshafak.com/interviews.asp>, (2012-11-14).

² „Questions from Newsweek“, in: *Newsweek.pl.*, in: <http://elifshafak.com/interviews.asp>, (2012-11-15).

³ Apie šį romaną žr. Dalia Zabielaite, „Tapatybės labirintuos“, in: *Šiaurės Atėnai*, 2011-01-14, p. 9.

⁴ „Creating the Story Together.“

⁵ „Ishq“, in: <http://en.wikipedia.org/wiki/Ishq>, (2012-11-20).

⁶ „Elif Shafak: ‚In Turkey, men write and women read. I want to see this change‘“, Interview by Williams Skidelsky, in: *The Guardian*, 2012-04-08, in: <http://www.guardian.co.uk/books/2012/apr/08/elif-shafak-honour-meet-the-author>, (2012-11-12).

⁷ „The Politics of Fiction“, Elif Shafak talks about how reading books and writing fiction have changed her life, 2010-07-01, in: <http://www.sweetpeaches.com/s/274-elif-shafak-the-politics-of-fiction>, (2012-11-12).

- ⁸ „Elif Shafak: ‚Even the worldliest love has a spiritual side‘“, Interview by Asma T. Uddin, 2010-05-05, in: <http://www.altmuslimah.com>, (2012-11-09).
- ⁹ Antanas Rubšys, *Islamas: religija, kultūra, valstybė*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 2002, p. 74.
- ¹⁰ „The Forty Rules of Love: An Interview with Bestselling Author Elif Shafak“, by Frank Mundo, in: *Los Angeles Books*, 2010-03-01, in: <http://www.examiner.com/article/the-forty-rules-of-love-an-interview-with-bestselling-author-elif-shafak>, (2012-11-10).
- ¹¹ Franklin Lewis, *Rumi: Past and Present, East and West (The Life, Teachings and Poetry of Jalal al-Din Rumi)*, Oxford: Oneworld Publications, 2000, p. 407-408.
- ¹² Vienne interviu Shafak pasakoja, kaip sufizmas atsirado jos gyvenime. Juo susidomėjo būdama studentė. Iki tol auklėta sekuliaria dvasia, ji nieko neišmanė apie mistiką ir religijos filosofiją. Tuo metu, kai atrado sufizmą, jos žodžiais, ji buvo kairiuju pažiūru, nihilistė, feministė ir pacifistė. Iš pradžių sufizmas ją domino intelektiniu lygiu. Ji ėmė skaityti apie jį parašytus Vakarų ir Rytų mokslininkų veikalus. Bet po to ji atrado kaip dvasinio gyvenimo, širdies dalyką. Studijuodama universitete rašė magistro darbą apie islamo mistiką ir ciklinį laiko suvokimą. Jos pirmasis romanas *Pinhan*, 26-erių metų sukurtas turkų kalba ir išleistas 1997 m. (į anglų kalbą verčiamas kaip *The Mystic* ar *The Sufi*), irgi pasakoja apie sufizmą (žr. „Into Connection“, Interview by Jo Carruthers, in: *Third Way Magazine: Christian Comment on Culture*, in: <http://www.thirdwaymagazine.co.uk/editions/julaug-2011/high-profile/into-connection.aspx>, (2012-11-16)).
- ¹³ Leslie Wines, *Rumi: A Spiritual Biography*, New York: The Crossroad Publishing Company, 2000, p. 17.
- ¹⁴ Karen Armstrong, *Islamas: trumpa istorija*, iš anglų kalbos vertė Aušra Simanavičiūtė, Vilnius: Tyto alba, 2012. Rengiant šią islamo istorijos knygą terminų ir pavardžių rašymo klausimais konsultavo Vilniaus universiteto Orientalistikos centro arabų kalbų dėstytojas Valdas Mikalauskas.
- ¹⁵ Alev Adil, „The Forty Rules of Love, by Elif Shafak“, in: *The Independent*, 2010-0-09, in: <http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/reviews/the-forty-rules-of-love>, (2012-11-12).